

Blot for en ordens skyld: Side 15 sidste linie ses en lapsus. Ordet forordning erstatter pludselig på forunderligste vis ordet rescript med nogen forvirring til følge.

Anders Monrad Møller

JØRGEN HEIN: Menneske, maske, majestæt. Kongelige portrætter i voks. Rosenborg 2000. 111 s., ill.

Et udstillingskatalog som dette er enhver billedredaktørs fryd. Man får en indsigtfuld redegørelse for voksportrættets historie, effigier i voks af levende eller døde helt tilbage fra antikken, og det munder ud i en introduktion til det, der er bevaret i danske samlinger, 47 af de i alt henved 300 genstande, som kan påvises at have været i kongehusets eje. For tre fjerdedele vedkommende er det bevarede portrætter – den danske kongerække illustreres fra Christian IV med begge øjne intakt til Frederik VI.s spidsnæsede dronning Marie. I mange tilfælde gav modellørens udgangspunkt, en livs- eller dødsmaske, et resultat, som kunne være temmelig krast realistisk.

Samtlige de 47 bevarede stykker er gengivet og omhyggeligt annoteret i kataloget, hvor der tillige er suppleret med gengivelser af relevante malerier og tegninger, som det eksempelvis ses i forbindelse med voksbusterne af kronprins Frederik (VI) og hans legekammerat.

I forordet takkes talrige institutioner. Læserens eftertanke går tillige til det omfattende arkivarbejde, som forfatterens henvisninger bærer præg af. Efter alt at dømme har kunsthistorikere fået alt, hvad de kunne ønske sig. Og på en almindelig historiker virker dette i egentligste forstand forbilledligt, idet man her får redegjort for en hel bestand af flere ikke så »slidte« illustrationsmuligheder. Alene det giver kataloget en værdi, der rækker langt ud over den aktuelle anledning i form af en særudstilling.

Anders Monrad Møller

THOMAS MUNCK: The Enlightenment. A Comparative Social History 1721-1794. Arnold Publishers/Oxford University Press 2000. xii + 249 s.

Allerede titlen udsender signaler om en usædvanlig bog. Oplysningstiden forbinder vi jo ikke umiddelbart med socialhistorie. Hvad menes der med komparativ? Og hvad periodiserer årstallene 1721 og 1794?

Alt dette giver bogen hurtigt svar på. Dens hovedmål er at undersøge, hvorvidt oplysningstidens tanker udelukkende var at finde i et snævert intellektuelt overklasse miljø, eller om der også var tale om en spredning af tidens tanker i bredere og mindre uddannede sociale lag. Det komparative refererer til et ønske om især at fokusere på de tre store bysamfund: London, Paris og Hamburg. Og de to årstal indrammer det lyse 1700-tal: fra 1721, hvor Europa er faldet til ro efter Den spanske Arvefølgekrig og hvor Montesquieu udsender sine samfundskritiske *Lettres persanes*, og til 1794, hvor Den store Revolution efter forfatterens mening kapper de sidste fortøjninger til *les lumières* og tager en radikalt ny retning.

Forfatteren er den danskfødte Senior Lecturer i historie ved universitetet i Glasgow, Thomas Munck, hvis engelske disputats *The Peasantry and the Early Absolute Monarchy in Denmark 1660-1708* fra 1979 er anmeldt i dette tidsskrift

(1982); og som ud over den vellykkede *Seventeenth Century Europe. 1598-1700* (1990) i *Macmillan History of Europe* er forfatter til nogle engelsksprogede artikler om dansk 1700-tal baseret på primær forskning i danske arkiver.

Det valgte emne og den valgte vinkling gør det vanskeligt at give et kort referat af det behandlede emne. Indledningsvis præsenteres selve oplysningen og de europæiske miljøer, hvor den slog igennem. Tradition og kommunikation får sammen med læsekyndighed, uddannelse og kontaktveje en markant placering. Bøger, pjecer og aviser får rimeligt nok to fyldige kapitler. Det etablerede samfunds reaktion på de nye og farlige tanker får et særligt afsnit. De mange reformer – også de mislykkede og de udeblevne – diskuteres. Og bogen slutter med en demonstration af de gamle begrebers nye indhold: frem for alt stat, nation og individ. Et emne, der begrundet forfatterens ønske om at følge denne udvikling frem til 1794, i stedet for traditionelt at stoppe op med Bastillens fald den 14. juli 1789.

Forfatterens syn på oplysningsbegrebet ligger tæt op af Kants pjece fra 1784: »Was ist Aufklärung?«. Nemlig at det både er en holdning og en proces. Han vender sig med rette mod det anakronistiske begreb »oplyst enevælde« og sætter det ind i tidens politiske og sociale rammer. Gennem hele bogen fastholdes billedet af de mange overlappende kulturer, der gør en systematisk social strukturering umulig. Og han stiller med rette spørgsmålet, hvorvidt en række underlødige blade og pjecer i virkeligheden ikke ofte har haft nok så stor gennemslagskraft i samtiden som filosofiske folianter forfattet af store navne som Montesquieu, Voltaire og Rousseau. Oplysningen var vitterligt mange forskellige ting for mange forskellige mennesker. Og det er vigtigt at erindre sig, at følelserne var en uomgængelig bestanddel af den traditionelt så forstandsklare oplysningsagitation.

Bogen er overordentlig velskrevet, og de tænksomme sammenfatninger efter hvert kapitel gør den yderligere velegnet til undervisning. Valget af Hamburg som en af de tre hjørneste i bogens kulturelle trekant kan diskuteres. Uden at underkende byens rolle som åndeligt fristed før og under revolutionen er det et spørgsmål, om den kan bære den tildelte vægt i denne fremstilling på samme måde som Paris og London kan. Det fornemmes, at forfatteren ikke vil give afkald på den tyske side af oplysningen. Med megen ret. Og han kan ikke bebrejdes, at hverken Hansestaden, Frederik den Stores Preussen eller det protestantiske Nordtyskland i al dets mangfoldighed kan udfylde den tiltænkte rolle i fremstillingen. Når det er sagt, må det dog understreges, at forfatteren har fremlagt et vældigt litteraturkompleks til belysning af den tyske oplysning. I det hele taget er den tildels kommenterede litteraturfremlæggelse en af bogens store værdier. Et fint træk er den pædagogiske udnyttelse af de centrale artikler i den store *Encyclopédie*. Ved at citere artikler om så brændbare politiske emner som »nation«, »peuple« og »patrie«, og af så økonomisk diskutabile begreber som »grains« og »fermiers« får læseren et levende indtryk af disse begrebers endnu uafklarede indhold og også af den reelle fare, der var forbundet med at diskutere dem. For et tilsvarende betændt emne som slaveriet giver citaterne fra artiklerne om »esclavage«, »nègres« og »traite des nègres« et instruktivt indblik i tidens tanker. Som dansk historiker kan man glæde sig over de mange indflettede omtaler af den danske vej til oplysningen. Fremstillingen af de danske agrarreformer forekommer dog påfaldende traditionel i sin centrering om politikere og lovgivning. Ligesom man kan undre sig over, at det har været muligt helt at undgå at omtale en oplysningskikkelse som Holberg, der dog passer så eminent ind i fremstillingens koncept.

Men meget vil som bekendt have mere. Thomas Munck har skrevet en overordentlig interessant og vellykket fremstilling af et stort og vanskeligt emne under en ny synsvinkel. Bogen egner sig både til læsning og undervisning; og teksten er en respektindgydende intellektuel præstation.

Ole Feldbæk

TYGE KROGH: Det store natmandskomplot. En historie om 1700-tallets kriminelle underverden. Samlerens forlag, København 2000. 187 s.

Den 13. september 1735 blev Mikkell, Hans og Anders Andersen hængt i Kalundborg galge, dømt for en lang række forhold, især tyverier af husdyr. De tre var ikke alene brødre, men havde også samme erhverv, idet de var natmænd i Kalundborg og Næstved. De fleste af den halve snes, som blev kendt skyldige i den ti måneder lange straffesag, hørte også til deres nærmeste slægt, og ernærede sig også som natmænd.

Tyge Krogh giver sig god tid til at fortælle om natmandskomplottet. Han gør det med en rigdom af viden, som viser en forbilledligt kyndig og grundig arkivforsker. Personerne bliver fulgt ud i alle ender af den lange og kringledede historie. Vi får god besked om baggrunden for den store sag, både hos de anklagede, deres anklager, og i deres miljø; og vi får opridset de overlevendes skæbne i årene efter 1735. De konkrete detaljer bliver anbragt i deres sammenhæng, så bogen giver en fin introduktion til mange sider af 1700-tallets social- og kulturhistorie, fra købstædernes erhvervsstruktur til det gavnlige ved tyvefingre i øllet. Vægten på miljøet og anklageren gør at bogen lige så meget får fortalt om livet i købstadens over- og middelklasse som om den kriminelle underverden. Den konkrete sag giver især behov for at forklare meget om tilværelsens religiøse dimension, fra folkelig magi til den rolle teologerne og bibeltolkningen havde, når samfundets normer skulle lægges fast. Bogen fremlægger dermed teserne fra Tyge Kroghs disputats om *Oplysningstiden og det magiske* i en let tilgængelig udgave, belyst ved et konkret eksempel.

Det store natmandskomplot placerer sig således i den bedste del af dansk kulturhistorie ved at forene det helt konkrete med en generel tolkningsramme og ved at være skrevet jævnt og folkeligt til en læser uden mange forudsætninger, uden at der er givet afkald på en fyldig dokumentation med noter. Og uden at tolkningsrammen er hjemmestrikkede idiosynkrasier eller halvt fordøjede gylp af store, internationale navne. Kenderen kan godt se, at bogen er skrevet ud fra et grundigt kendskab til kulturhistoriens nyeste teori og empiri i Danmark og i udlandet – lige så grundigt som forfatterens kendskab til afkrogene i Landsarkivet for Sjælland. Men den megen lærdom sættes elegant ind, der hvor den hører hjemme. Forfatterens omhu markerer sig nogle gange i et lidt stift sprog, men det bør ikke hindre bogen i at nå en stor læserkreds blandt læg og lærd. Den forener teoretiske og analytiske kvaliteter med omfattende arkivkendskab og arkivbrug, og viser dermed anskueligt værdien af den særlige danske kombination af arkivar- og forskerstillinger.

Gunner Lind